

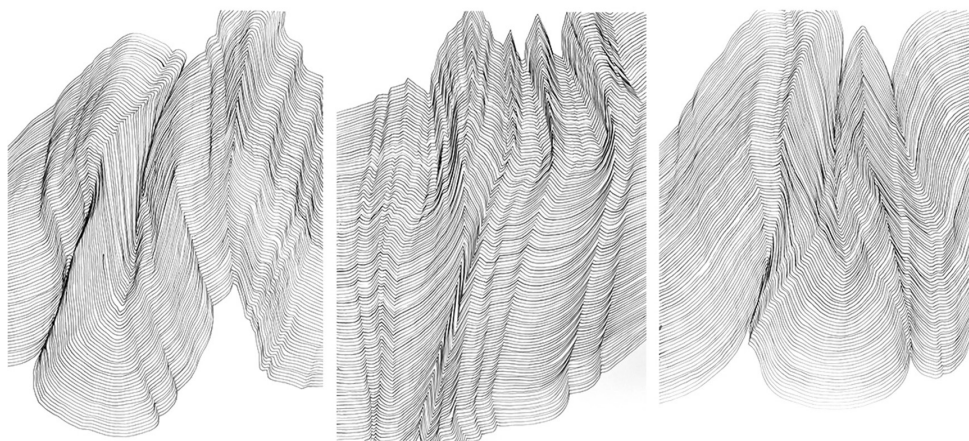
Miben áll hát a népköltészet ereje?

Elsőként Erdélyi a nyelvet hangsúlyozza, de ezután rögtön az átlátszó, tiszta, nemes előadást említi, és ezek ismeretét és átvételét tanácsolja is a költőknek: „Tehát vegye föl a művelt költészet a népnek tisztaságát, minden törvénytől független merész szókötezeit, szólásmódjait, életvonásait, melyeket szintaxis, grammatika soha nem igazol, lefordítani pedig szorul szóra fonákság, másként lehetetlen.”

Majd így folytatja és fejezi be gondolatát: „a nyelv örök tanulmánya volt minden nagy költőnek; [...] Költőnek az a nyelv, mi Prometheusnak az agyag, hogy embert teremtsen az isteni szikrának befogadására.”

*

Erdélyi János a népköltészet gazdag példatárával nem nyersanyagot és nem „költészeti mintát” kínál. Olyan irodalmi légkör kialakításán munkálkodott, amelyben irodalmunk elnyeri egyéni, hazai arculatát. Barátjának kérdésére, hogy mi volt a célja a népdalok gyűjtésével, kiadásával, így válaszolt: „az, hogy írjatok a magatok közönségének úgy, mint a népdal van írva a magáénak. E magyarázat akkor még bizonyosan érthetetlen volt. Ma nem az többé.” Ezt Erdélyi 1855-ben írta.¹⁴

14 In T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János*. Bp., 1981, Akadémiai Kiadó. A múlt magyar tudósai sorozat.

Lőkös István

Az örök térbe való kijárat

Ćurković-Major Franciska: *Horvát motívumok a magyar irodalomban*

Még nem írták alá a trianoni diktátumot, a zágrábi Nemzeti Tanács tagjai demonstratív módon rátörtek a Zágrábi Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének súlyos beteg professzorára: Greksa Kázmérra. Ultimátumszerűen felszólították: haladéktalanul távozzék a városból s az országból is, a horvát fővárosban nincs többé szükség a magyar nyelv oktatására. Greksa, aki csaknem két évtizede vezette a magyar katedrát, dékán, majd prodékánként két tanéven át irányította az univerzitás Bölcsészettudományi Karát, most – mert a felszólítást halálos fenyegetés is követte – értékeit, könyveit hátrahagyva, betegágyából felkelve – azonnal távozott. Ezzel a Zágrábi Egyetemen évtizedekre megszűnt a hungarológia oktatása. Újjászervezésére csak az elmúlt század utolsó évtizedében kerülhetett sor dr. Milka-Jauk Pinhak professzor asszony vezetésével – néhány magyarországi és hazai (horvát) munkatárssal. Az azóta eltelt évtizedek alatt Zágrábban újraindult a hungarológiai képzés, tanulmánykötetek, oktatási célzatú szövegfordítások (Vörösmarty-, Madách-művek), oktatási segédkönyvek s kötetnyi műfordítás jelent meg a modern magyar irodalomból – reprezentálva a Ćurković-Major Franciska vezette hallgatói műfordítói műhely aktivitását.

Legfrissebb kiadványként dr. Ćurković-Major Franciska egyetemi docens újabb írásainak gyűjteménye hagyta el a nyomdát *Horvát motívumok a magyar irodalomban* címmel. A szerző évtizedek óta a tanszék munkatársa. 1948-ban született a Trianoni diktátummal a Szerb-Horvát-Szlovén Államhoz csatolt, ún. Vajdaságban, azaz a Bácskában, Topolyán. Budapesten szerzett magyar-német szakos középiskolai tanári diplomát. Tanított a szenttamási gimnáziumban, később Újvidéken. 1991-ben költözött Zágrábra, ahol az egyetem Hungarológiai Intézetében nyugdíjazásáig lektori órákat tartott, irodalmi szemináriumokat vezetett, s docensként két kurzust: *Horvátország képe; Irodalmi szövegek fordítása horvát nyelvre*. Kiss Gy. Csabával közös kiadványuk, a *Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban* a magyar kroatisztika sikeres kiadványa. Szabó

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

Lőrinc kelet-adriai utazásai című doktori értekezését a Miskolci Egyetemen védte meg. Kutatási területe: Horvátország imázsának magyar irodalmi recepciója. Mind a Fiume-kötet, mind a jelen kiadvány horvátul is napvilágot látott.

Az Adriai-tenger látásának élménye alighanem egyidős a horvát-magyar kapcsolatok nyolcszáz éves történetével. Zvonimir király feleségét: Ilona hercegnőt (I. (Szent) László király testvérét) bizonyára éppúgy rabul ejthette a végtelenbe vesző, kéklő vízfelület, mint Könyves Kálmán vitézeit s később azokat is, akiknek Velencébe, Bolognába, Rómába vitt az útjuk vagy Fiuméba, s korábban csupán álmaikban láthatták a tenger végtelen víztükrét. Az újabb idők magyar urai, nagyobb számban, a 18–19. században keltek útra lovas kocsin vagy a postajáratokon, hogy a Károly- vagy éppen a Lujza-út igénybevételével jussanak el az adriai tájig s a tengerig. Erről az élményről magyar utazóként először Thurzó György tudósított. Naplójában hálát ad az Úristennek, hogy e „csodálatos művet, a tengert” neki látni engedte. A 18. század végétől már sokakat csábít a „corpus separatum”, a Mária Terézia által Magyarországhoz csatolt Adria-parti város: Fiume is, „a magyar korona gyöngyszeme”. Ki a Porta Hungarica, ki a Károly-, ki a Lujza-úton át, ki pedig – 1873 után – gőzvasúton érkezik. Thurzó György még Triesztnél „ereszkedett le az Adria partjára”, Teleki Domokostól Kossuth Lajosig, Széchenyi Istvánig, Wesselényi Miklósig honfitársaink már a korszerűbb útvonalak valamelyikét választják.

A nemzet nagyjainak mind gyakoribb megjelenése az Adrián, mindenekelőtt a *corpus separatum* színterén, de a Quarnero szigetvilgában s a partvidéken is korántsem csak turisztikai célzatú. Čurković-Major Franciska – Kossuth „vonzalmát” kiemelve – jelzi arisztokratáink, közéleti személyiségeink, politikusaink utazásainak nemzeti célját, amit igazából Kossuth fogalmazott meg, amikor „szorgalmazta [...] a magyarok tengerre utazását. Szerinte Magyarország gazdasága számára létfontosságú az, hogy a magyar mezőgazdasági termékek közvetlenül, a legrövidebb úton jussanak el a tengerhez, onnan pedig a világpiacra.” Ezért szorgalmazta a vasút kiépítését Fiuméig 1846-ban megfogalmazott jelszavával is: *Tengerhez Magyar! El a tengerhez!* A Fiume fölötti Porta hungaricához érkezve rajta is eluralkodik a nagyszerű érzés, s felkiált: »hány magyar utazik évenként ide? Hány magyar borul le a Lujza útnak 2936 lábnyi tetőpontjánál, midőn elterül alatta a fiumei öböl, mint egy roppant kapu, melyet azért tárt fel a mindenható, hogy [...]« ide minden magyar ellátogassék.” E lelkes, biztatásként ható szavaknak lett foganatja: nemcsak a kortársak, a század második felének politikusai, közéleti szereplői, művészei és írástudói zarándokoltak el a tengert megcsodálni. A kiegyezés kori Magyarországon „a magyar korona gyöngyszeme”, a *corpus separatum* szakralizálódott, szent hely lett, ahová 1918-ig minden magyarnak illett elzarándokolnia. Úti élményekről számot adó írások sora lát napvilágot a magyar *útleírás, útirajz, útinapló* műfaját gazdagítva. A szerzők között ott van Kossuth Lajos, Széchenyi István, Wesselényi Miklós, a publicista Kenedi Géza, a tudós Herman Ottó, Solymossy Sándor, a költő Kosztolányi és mások. A Fiume- s az Adria-téma eluralkodása oly mértékű, hogy

bemutatandó kötetünk szerzője a magyar szépirodalom horvát motívumait számba véve külön fejezetet szentel az említett műformáknak. Eljárását indokolja is: „A posztmodern korában [...] nemcsak az olvasók, [...] az irodalomtörténészek körében is megnőtt” a kíváncsiság „az irodalmi érdeklődés peremére szorult műfajok iránt”. Horvát szerzőre hivatkozva differenciálja az utazás élményét feldolgozó műformákat, amelyeket aztán egyneműsíteni próbál az egyébként tartalmát, tárgyi világát tekintve eléggé rétegezett műformában: az *útleírás*ban. Az *útleírás* műformája talán valóban az a keret, amely a többiek egynemű jellemzőjét is hordozza, így természetesnek tűnik, hogy a horvát Dean Duda megfogalmazta definíciót idézi az elemzéseknél használható, általános érvényű példaként: „Az *útleírás* olyan, az *útleíró* hiteles utazása által tematikailag meghatározott irodalmi műfaj, amely elbeszéli az utazás eseményeit, leírja az utazás tereit és azokat a helyeket, ahol az *útleíró* utazás közben tartózkodott, elmondja észrevételeit az emberekről, akikkel utazása közben találkozott, beszámol szokásaikról és életmódjukról, továbbá a vidék kulturális és művészeti nevezetességeiről.” Az *útleírás* e műfaji definiálását elfogadva hozzáteszi: e „műfaj” karakterjegyei közül a szépirodalomban főleg a tájleírás, tájrajz van jelen, amit mind magyar, mind világirodalmi példák igazolhatnak. Az *útleírások* gyakori tájélménye a tenger, amely a magyar nyelv olyan fogalmaival rokoníthatók, mint a róna, pusztaság, folyók, hegyek, szigetek. „A magyar utazási irodalomban is rendkívül fontos motívum a tenger – folytatja gondolatmenetét a tanulmány szerzője –, amely a végtelen pusztaság megfelelője, és amely idővel a vágyakozás tárgya lett a magyarok látókörében, az alföld »tengersík vidéke«, a »rónák végtelenje« a tenger végtelenségébe vált át.”

A magyar nyelven írott, horvát tematikájú *útleírások* közül a szerző okkal választotta Császár Ferenc és Wesselényi Miklós munkáit – mindkettő kellően reprezentálja dolgozata tárgyát. Az előbbi szépirodalmi igényű munka, olykor költői szárnyalású stílus hordozója, az utóbbi naplót írt, amelyben „naponta vagy időszakonként feljegyzik bizonyos jelenségekhez kapcsolódó reflexióit, lelkiállapotát”. A műforma magyarázza: a naplónak nincs különösebb kompozíciós struktúrája, viszont érvényesülnek benne mind ama kritériumok, amelyeket a „műformával” kapcsolatosan Philippe Lejeune fogalmazott meg: kifejezés, elmélkedés, emlékezés és az írás öröme, s ami az emlékezést illeti: „rögzíteni az időt annyi, mint megalkotni egy papíremlékezetet, létrehozni a megélt archívumait, nyomokat halmozni fel, kitérni a feledés elől”. Wesselényi naplója mindezen kritériumoknak megfelel, ám van némi többlete is. Olykor az útinapló és az *útleírás* jegyeit éppúgy magán viseli, mint a napi történések leírására koncentrált napló.

A Wesselényi-napló műfajelméleti aspektusból történő interpretálása nem haszon nélkül való, terminológiáját azonban mellőzni lehetne. (Az alábbi, a posztmodern terminológiából kölcsönzött nyelvi alakzat ismétlődése: „az *útleíró* diskurzus szubjektuma” kifejezetten zavaró, mint ahogy *irodalomtörténeti retorikáról* sem szerencsés magyar szakszövegben beszélni.)

Az erdélyi főúr diáriumának az irodalomelméleti problematikánál van egy fontosabb, történelmi tévedésnek minősülő szegmense is, amit Ćurković-Major Franciska szóvá is tesz. Az erdélyi gróf naplójában a Buccariban tett utazás élményeinek leírásakor „Frangepán-kastélyról” beszél, amelyet nem a Frangepánok valamelyike, hanem Frangepán Anna Katalin férje, Zrínyi Péter építtetett. Frangepán Katalinnak viszont féltestvére volt férje mártírtársa: Frangepán Ferenc Kristóf. A naplóíró további tévedése a *sub rosa*-legendával kapcsolatos. A rózsamotívum a hagyomány szerint a Wesselényi-féle összeesküvés elárulásának jelképe. A hagyomány szerint a rózsamotívum a kastélyban azt a szobát díszítette, amely az összeesküvők terme mellett volt, s amelyben – a naplóíró szerint – egy nő, „Frangepán felesége” kihallgatta s elárulta őket. Wesselényi elbeszélése szerint az áruló „Frangepán felesége, Zrínyi leánya” volt. Az általa előadott változatot Wesselényi nyilván a helyi hagyomány alapján jegyezte fel. A helyesbítést teljesebbé teszi az árulás valós tényének közlése: „Az összeesküvést nem Frangepán Katalin, Zrínyi Péter felesége, hanem Bory Mihály, Wesselényi Ferenc jószágigazgatója fedezte fel, majd rábeszélte a nádor özvegyét, Széchy Máriát, hogy az összeesküvők leveleit, amelyek a férje hagyatékában voltak, szolgáltassa ki a bécsi udvarnak, amit az 1669 márciusában meg is tett.”

A *sub rosa*-legenda magyar színhelyhez: a sárospataki Rákóczi-várhoz is kötődik. Évekkel ezelőtt az idegenvezető szívesen mutatta meg a vár egyik szobájának mennyezetén a „rózsát”, amely alatt az árulás gondolata megfogant. Az árulás Frangepán Katalinhoz kötődő legendája tehát Magyarországon is ismertté vált, ám vélhetően nem Wesselényi naplója nyomán, hiszen – emlékeztet Ćurković-Major Franciska – „Wesselényi naplójának a Frangepán-kastélyra vonatkozó [...] része csak a 20. század elején került nyilvánosságra, tehát nem lehetett a Frangepán Katalin árulásáról szóló hiedelem forrása a magyar útleírásokban”. A magyarországi *sub rosa*-változat megszületésének és elterjedésének valószínűsíthető magyarázatát ekképp fogalmazza meg: „Az első [útleírás], amely említi, Teleki Domokos *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt* 1796-ban megjelent műve volt. Talán ebben olvasták, vagy Wesselényihez hasonlóan a helyi »idegenvezetőktől« hallottak róla a későbbi utazók, akik ha felkeresték Portorét, megemlítik ezt az adatot.”

Wesselényi naplója nem csak a történelmi vonatkozások, allúziók, kastélyok, leírását kínálja olvasójának. Az utazás „élményét” rendre papírra veti, miként a „tonhal-halászat” módját, de „megfigyeli: az időjárás változását, az utak minőségét, a közeli és távolabbi tájat, a növény- és állatvilágot, nem utolsósorban pedig az embereket is”. Leírásai időnként igénytelenek, máskor viszont már-már a szakszerűség képzetét keltik. Veglia szigetén időzve például a fák sokaságát csodálja, s a tölgyről rajzol – összehasonlító módon – szakszerű képet az erdőművelésben is járatos gazdaként: „A tölgynek itt (valamint a többi szigeteken is) több nemei vannak; az egyiknek hosszúkás levelei nagyon recések, mintha

mind egybe lennének szaggatva, ezt cervatónak hívják, a másfélét ruverának s quercornak; mindegyiknek sokkal simább a haja, mint a mi tölgyünknek; amit quercornak hívnak, annak valamivel darabosabb, de mégis korántsem olyan, mint a mi cserfánknek. Mind nagyon hamar nőnek, s nyolcéves fa van négyhüvelyknyi diaméterű is. A kőrisnek is különböző nemei vannak. Itt, s Fiume körül mindenütt egy szép féle, nagyon növény fa van, levele világosocská zöld, sima, hosszúka, kevés recéje, fája sima, kerek golyóbis nagyságú fekete babokat terem. *Lodognónak* hívják. Más nyelvén, miként hívják, nem tudhattam meg. Horvátul kopriva. [Horvát neve crni koprivi, latin *celtis australis*, magyar neve keleti ostorfa, közismert nevén európai csalánfa.] Több más, előttem ismeretlen fákra is tanáltam, de sehol oly kevés faismerő embert nem láttam, mint ezen környékben, s így kérdésim sikertelenek maradtak.”

Wesselényi útitársának, Császár Ferencnek az *útleírása* szépírói vénával megáldott írástudó munkája. Aligha véletlen, hogy Wesselényi őt választotta utazó társának, úti kalauznak. Császár alkotóereje teljében került a fiumei gimnázium katedrájára. Műveltsége, szépírói-költői, műfordítói ambíciói, nyelvtudása a korabeli magyar szellemi élet képviselőinek körében közismert – egyebek között Toldy Ferenc barátságát is magáénak tudhatta. Az ő javaslata nyomán lett az MTA tagja. Fiumei állásának elfoglalása előtt már irodalmi sikerei vannak, *Kemendvár* című epikus költeménye Fiuméba költözése előtt napvilágot látott, katedrája elfoglalása után pedig szonettjeit adja közre. A próza sem idegen tőle – néhány elbeszélése tárgyát quarnerói közegből választotta. A fiumei gimnázium tanáraként magyar költői antológiát, magyar nyelvű mitológiai lexikont állított össze horvát ajkú tanítványai számára. Tanári pályája elején volt tanítványa a horvát romantika és a politikai élet későbbi nagysága Ivan Mažuranić, aki költői pályáját magyar nyelvű, klasszikus metrumokban írt verseivel kezdte. Császár *Utazás a quarnerói szigeteken* című munkája a *Tudománytárban* jelent meg 1839-ben. A quarnerói utazás élményei nyomán keletkezett, Császár szépírói erényeit is tükröző írás voltaképpen Wesselényi-naplójának párhuzama, útitársakként, mindketten ugyanazon időben ugyanazon útvonal tapasztalatait, élményeit vetik papírra. Az persze csak természetes, hogy a fiumei tanár számára viszontagságosabb élmény a számaron való „lovaglás”, mint a lovak szerelmeseként ismert Wesselényinek. E fizikai megpróbáltatás persze Császárt korántsem gátolja az elmélyedő szemlélődésben. Az egyes meglátogatott szigetek, városok, kikötők, öblök kínálta látványsorozat különböző benyomásokat fakasztanak benne, amelyek rendre megjelennek az útleírás lapjain: építészeti csodák éppúgy, mint a szegényes viskók, a mozgalmas kikötők és az elhanyagolt, elhagyatott kisebb települések sivársága s persze a történelmi asszociációk is. Omišalj (Castelmuschio) leírásakor a vonzó táj szépségének rajzát a térség „másik oldala”: a piszok, a lustaság, a szegényes megélhetés (szőlőművelés, selyemhernyó-tenyésztés) szemléltetése váltja fel. Miként Buccariban Wesselényiét, itt is hamis történelmi hagyomány rontja az útleíró Császár impresszióit. Itt is él egy helyi legenda. Helybéli útitársa szerint IV. Béla a tatárok elől

menekülve Veglia szigetén talált menedéket. Ćurković-Major Franciska persze figyelmeztet: Császár felkészült historikus, jeles horvát történészekre (Ivan Lučićra, Vincenzo Maria Coronellire és Spalatói Tamásra) hivatkozva cáfolja a téves hiedelmet. Az viszont elkészeríti, hogy a „Doshel je magyarszky kralj...” kezdetű népdal (Eljött a magyar király...) szövegét nem sikerült megtalálnia, mint ahogy az állítólag Košljun (Cassione) szigetén őrzött magyar könyvet sem.

Az útleírás Duda definiálta műformája témagazdagságot kíván. Császár – állapítja meg Ćurković-Major Franciska – rendre gondoskodik műve téma-világának bővítéséről. Osor (Ossero) néptelen utcáival, sivárságával szemben Mali Lošinj (Lussin piccolo) a témák garmadával lepi meg az utazót: életerő, gazdagság, hajótulajdonosok, tengerészek, sudár növésű szép nők sokasága kínál leírandó témát. Ez a szemlélődés jó alkalom arra is, hogy Császár megmutassa tájékozottságát a kereskedelem fejlettségét illetően is: „S pedig mind a két várost ugyanazon tenger öntözi, egy atyáskodó kormány védi, azon terheket viseli, azon kedvezésekben részesül; csak hogy a Trieszt s Velencéből Zarába vitorlázó hajóknak Lussin inkább útjokban van, mint Ossero. Varázshatalma a kereskedés működés folyamán! De mint csodálkozhatnánk e két helyecskén, ha meg-gondoljuk, hogy a nagy, híres Velencét Adria egykori hatalmas királynéját Mercur elhagyá, s a még csak félszázad előtt is jóformán sötét Tergestébe telepedett? S azóta itt forr az élet, magas házak s utcák emelkednek, míg ott komoly arccal hajtja a hajós gondoláját a sírcsendű, lakatlan tündérpaloták közötti csatornákon. Az 1830-ban ismét visszaadott szabadkikötői kiváltság nem volt, s mint nyolcvévi tapasztalat mutatja, nem leend sok évekig a szárnyas istent, s vele az életet, a lagunákba visszaédesgetni. Nagy, rohanó folyam a kereskedés. Mint azt, hatalmas természeti megrázkódtatások képesek csak medréből kimozdítani s árjainak új ösvényt szabni; s ebből ismét újabb, szinte hatalmas megrendítések vihetik csak vissza elhagyott ágyába; úgy hatalmas politikai s pénzbeli viszontagságok űzik el örökre megállapítottnak tetszett heléből, s csak rendkívüli hasonló változások hozhatják ismét vissza egykori fészkebe.”

A dualizmus korának horvát-magyar kapcsolatai – az 1868-as Horvát-Magyar Kiegyezés ellenére – nem voltak felhőtlenek. Mégis: az élet némely területén, nyíltan vagy búvópatakszerűen, tovább éltek. Sőt! Volt a mindennapi életnek olyan szegmense is, amely a politikai viták, küzdelmek ellenére is prosperálni látszott. Miként már szólunk róla: például a turizmus területén, amely természetesen az Adria északi területén vett erős lendületet. A magyar arisztokrácia, a politikai és az irodalmi élet számos képviselője töltötte szabadságát Fiumében, Abbáziában, Novi Vinodolskiban vagy a Quarnero szigeteinek valamelyikén. Az 1868 és 1938 közötti hét évtized magyar íróinak, költőinek olyan jeles alakjai jártak – többször is – az Adrián, mint Jókai Mór, Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Déry Tibor, Márai Sándor, hogy csak néhány nevet említsünk. Emlékeik, élményeik lenyomata műveikben rendre kimutatható. A magyar írók-költők gazdag katalógusából választott Ćurković-Major Franciska néhány karakteres szerzőt, olyan művek alkotóit, akik az Adria

„színvilágával” motivált művek jó néhányát hagyták az utókorra. Kötete öt dolgozata sorolható ide, amelyek egy része (négy írás) konkrét szerzők munkásságának (munkájának) interpretációja, egy írás pedig (*Magyar írók a Kelet-Adrián*) néhány 19., illetve 20. századi magyar szépíró, költő horvát vonatkozású írásait méltatja. Ez utóbbi az említett négy dolgozat élére kívánczozna – lévén, hogy a recepció folyamatot történeti kontextusban vázolja fel. A tanulmány szereplői valamennyien az „utazás” révén szembesültek Croatia irodalmának múltbeli és kortárs jeleseiivel, illetve életművükkel. Élményeik viszont professzionális munkájuk révén irodalomtörténeti értékke nemesedtek. Az Adriára látogató írók sorának élén Jókai Mór áll, akik pedig a sort folytatják: Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc, talán Ady, Mikszáth, Kosztolányi, Fejtő Ferenc, Déry Tibor, Kaffka Margit és mások. Az általuk birtokolt, vonatkozó élet- és élményanyag spektruma – a tanulmány szerint – nem túl tág, de nem is beszűkült. Az Adrián és partvidéken számos alkalommal időző Jókai két regényében (*Egy játékos, aki nyer; A három márványfej*) megannyi innen származó „forrás” adatait, motívumait, személyes élményét építi be opusaiba, míg mások a horvát irodalmi élet színpérről festenek (pl. Kaffka Margit a *Nyugatban*) – baráti beszélgetések közben szerzett információk alapján – adataiban megbízható tablót. Megint mások a tenger látványának első élményét közvetítik lírai töltetű leírásokban Kosztolányitól Szabó Lőrincig. Vannak szerzők, akik teljesen közömbösek az őket körülvevő hétköznapi horvát valóság iránt, ám akad szociális érzékenységgel alkotó író is. Pekár Gyula *Marco hazajött* című elbeszélésében „a küzdő embert” mutatja be, s láttatja a horvátokat is sújtó kivándorlás problémáját is.

A tanulmány szerzőjének figyelme nem kerüli el a harmincas évek közepén Zágrábba látogató Fejtő Ferenc reflexiókban gazdag útirajza sem, aki némi honi kompetencia birtokában szól a harmincas évek Horvátországról s a kortárs horvát irodalomról. Édesanyja Zágrábban született s Fejtő, gyermekkorában, gyakran tartózkodott nagyszüleinél, később nagynénjét látogatta meg a horvát metropolisban. 1934-es zágrábi látogatásának élményeit *Érzelmes utazás* című könyvében tette közzé, köztük Miroslav Krležával való találkozásának történetét. A kor számottevő irodalmi periodikáinak (*Hrvatska revija, Novosti*) szerkesztőivel folytat eszmecsere, itt tudja meg: a zágrábi irodalmi elit vélelme szerint is a legnagyobb élő horvát regény-, dráma- és esszéíró, s a legnagyobb élő horvát költőt is Miroslav Krležának hívják. Fejtő kíváncsisága kényszer lesz: meg kell látogatnia Krležát. A találkozás *Érzelmes utazás*-beli leírását recenzeált tanulmánykötetünk szerzője ekképp foglalja össze: „Krleža csak a magyar irodalomról, legfőképpen pedig Ady Endréről volt hajlandó beszélgetni fiatal látogatójával. Fejtő elismeréssel szól Krleža magyar nyelvtudásáról, aki látogatója kérésére felvázolta neki az *Ady Endre a magyar lírikus* című esszéjében kifejtett főbb gondolatokat, néhány Ady-verset pedig felolvasott saját, horvát nyelvű fordításában. A hallottak alapján Fejtő leszögezi: Krleža kiválóan érti Ady költészetét.” További érdeme egy rövid betekintés Krleža-novellisztikájába, majd az író elmagányosodásának körülményeit ismerteti, hogy aztán a Krleža-

vitairatok egyik legizgalmasabb darabjával: a *Leszámolásom velük* című pamflettel foglalkozzék. (Krleža ebben mondja el Petőfi iránti vonzalmának történetét, s vallja meg: fiatal hadapródként az *Apostol* című Petőfi-költemény „csaknem teljesen kész fordításával” lépett be a Ludovika kapuján, s hogy *A kuttyák és farkasok dala* című Petőfi-vers hatására lett költő.)

Ćurković-Major Franciska kötetének további dolgozatai közül mindenekelőtt *A kelet-adriai táj Szabó Lőrinc költészetében* című tanulmány vonja magára figyelmünket. A dolgozat eredeti változatát – már említettük – a szerző doktori értekezésékként védte meg a Miskolci Egyetemen. Szabó vonzalma az Adria, egyáltalán a tenger csodáihoz, költészete ismerői számára evidencia. Számos vers, így a *Tücsökzene* strófái is kínálják a vonatkozó példákat. A tenger látványának a gyermekkorban gyökerező fiktív tengerélménye indítja el e vonzalom folyamatát. Megannyi vágyakozás, álmodozás után 1924-ben lett valósággá a költő számára a tenger látványa, hogy aztán majd a harmincas évtizedben „hajózzon” az Adrián – eljutva a keleti parton le Raguzáig. Az utazások élményét feleségéhez és barátnőjéhez, Korzáti Erzsébethez írott levelei s a *Tücsökzene* versei őrzik. Szabó Lőrinc számára „a tenger partjára érkezés olyan esemény [...], mintha az egész világ kapuja megnyílt volna [...], melyen átlépve megkezdődik az Életnek nevezett nagy kaland”. *Trieszt előtt* című verséhez írott jegyzetében írja le a „Létező Csoda” beteljesülése előtti pillanatot: „mindig éjszakai vonattal indultam és hajnaltájban érkeztem. Amikor már az egész kocsi népe a folyosóra gyűlt, várva a tenger nagy pillanatát.” A tudat mélyéről évtizednyi idő elmúltával felsejülő *veduta* kapcsán Ćurković okkal idézi Aleksandar Flaker megállapítását, aki „úgy véli, hogy ha a vonatot a térbeni haladás eszközének tekintjük, amelyet elnyel a távolság, akkor a villamos mint cirkuláris pályán haladó közlekedési eszköz az urbánus circulus vitiosus-ból a kozmikus, az isteni, az örök térbe való kijáratot jelentheti a költő számára”. A *Trieszt előtt* című vers, amely az első tengerélményt követő kilenc esztendő elmúltával keletkezett, s amely mégis „az élmény frissességéről tanúskodik, hogy az első két versszakban a Budapesten villamosozó ember a Dunában visszatükröződő ég kéksége alapján fölidézi a vonaton utazó ember tenger látványát váró türelmetlenségét”. Egyébként a kelet-adriai utazások élményköréből származó Szabó Lőrinc-versek sajátja – mondja a dolgozat szerzője –, hogy „kevés a táj szépségét kiemelő költemény”. A költő egyazon időből való levelei és cikkei viszont bővelkednek tájleírásokban. Szépségük, költői ihletettségük okán nem érdektelen elemző átvilágításuk. Vizsgálatukat azonban – mondja szerzőnk – nem az irodalmi „tájleírás” aspektusából célszerű végezni, erre alkalmasabb a művészettörténet fogalma: a *veduta*. A fogalom az irodalomtudománytól sem idegen, a horvát irodalomtudós, Aleksandar Flaker *Književne vedute* (Irodalmi veduták. Zagreb, 1999) címmel terjedelmes monográfiában definiálta. Értelmezésénél e Szabó Lőrinc-dolgozat szerzője Loda Bocarić horvát műtörténész definícióját veszi alapul, majd – elemzéseiben – Flaker megállapításaira hagyatkozik. Bocarić szerint a *veduta* „látkép egy városra, annak egy részére, egy utcára, térre, emlékműre vagy építészeti elemek

által uralt tájra nyíló kilátás” (*Enciklopedija likovnih umjetnosti*, IV. Zagreb, 1966, Jugoslavenski leksikografski zavod, 500). Az irodalomra vonatkoztatva mindez Flaker definíciója szerint: „a prózai, tehát elbeszélői szövegek, sőt még a költők által alkotott egységek (fragmentumok vagy egész költemények) azon részeit is vedutának nevezzük, amelyek elkülöníthetők ezekből a struktúrákból annak alapján, hogy a városi valóság vagy az urbanisztikai beavatkozással megváltoztatott természet, sőt akár a kultivált, mesterséges természet (parkok) ábrázolásában a képzőművészetre való irányultság jellemzi őket” (Aleksandar Flaker: *Književne vedute*. Zagreb, 1999, Matica hrvatska, 26–27).

A Szabó Lőrinc-tanulmány szerzője egyébként már a költő két, Fiumében készült publicisztikai írásában felismerni véli a veduta ismerveit: az egyik bizonyosan *Az Est* című lap számára készült, a másik vélhetően úgyszintén. Az 1925-ben írott publicisztika ezzel a hosszás, az olvasói érdeklődést provokáló címmel jelent meg: *Magyarország, Itália és Jugoszlávia csak közösen mentheti meg Fiumét*. A tanulmány szerzője a cikkből vett rövid idézettel és azt analizáló szövegével meggyőz bennünket az írás műfaji, azaz veduta mivoltáról: „Vannak ugyan fájdalmasan nagy, üres foltok a medencében, s nem kábit el napközben a munka zsvajja, azonban mégis serényen füttyentget a parti gőzös kis lokomotívja, deszkarakományok sárgállnak a napban. »Carducci« rakodik [nyilván olasz teherhajó viseli a nevet – L. I.], mindenféle lomha tehergőzősök füstölögnek. Abbázia-Laurana felé naponta 12 hajópár bonyolítja le a forgalmat, a parttal szemközti idomtalan olasz hadihajó fekszi meg a vizet, itt is, ott is lepedőbaldachinos csónakok és motor[so]k indulnak, ha nem is pereg úgy az egész, mint békében vagy moziban, egyáltalán nem halálos a kép.” A „rövid prózai-elbeszélői egység”, „képzőművészeti irányultság” – állapítja meg a szerző –, „ügyesen megkomponált képesség”, a kikötő világának jelzesszerű motívumai: a „sárgálló deszkarakomány”, „a parti gőzös”, „lepedőbaldachinos csónakok” – íme a kikötőt ábrázoló *veduta* „művészi kifejező eszközei”.

Újabb veduta-példaként idézi a tanulmány szerzője a második, *Jéghegyek a Chianti-tengerben* című írás részletét. A „mozgás” fogalmának, azaz az autó „mozgásának” s a világítótorony lámpája forgásának a „városképbe” emelésével a kép ún. „kinetikus” veduta lesz: „A kocsi átvág a Piazza Dante s a móló esti sokadalmán. Balra a tenger fölött fáradhatatlanul forgatja egyetlen piros szemét a jelzőtorony; jobbra a Caffé Central. Zene, Csárdáskirálynő... Az autó egyenesbe fordul a vasút felé, s a nagyszerű platánsor alatt, Via Mussolini, zökken a gép. Itt fut át a pesti gyors.” Az idézett textus egy fiktív filmhíradó részletévének képzettársításaként is felfogható. A veduta további sajátosságára figyel fel az elemző, amikor megállapítja: „Szabó Lőrinc mindkét fiumei vedutája a sétáló szemével láttatja az emberektől nyüzsgő városi térséget”, s bár az irodalmi vedutákban nem szokásosak, „az ilyen, a térbeliség érzékeltetésére elhelyezett staffázs-szerű elemek, a fiumei kikötő irodalmi látképéről hiányoljuk az emberek említését”. Ez a két, a publicisztika eszköztárát és a veduta műfaji jegyeit integráló írás még nem tartalmazza a költő „gyermekkora vágyainak

városát” reprezentáló Fiumét. Nem úgy a *Tücsökműzene*. Benne (a *Fiume* című és az *Utolsó csoda* című versékben) a „nem teljesített ígéret” emléke kísért, amely gyermekkorra ismétlődő (miskolci és balassagyarmati) ígéreteivel kapcsolatos csalódása volt. (Apja két ízben ígerte a fiumei utazást, de az mindkétszer ígéret maradt.). A prousti színezetű *Utolsó csoda*, az „időrétegek harmóniájának” verse, amelyben a gyermek – felnőttként – megbocsátja a városnak az elérhetetlenséget.

E vers rövid méltatását követően ismét a vedutákra irányul a tanulmány szerzőjének figyelme. Ezúttal „a költő már említett, 1934-ben Abbáziából feleségének és kedvesének, Korzáti Erzsébetnek küldött leveleit” interpretálja a veduta újabb példáiként. E példákat (levélszövegeket) szemlélve s a leírásokat olvasva a szerző megállapítja: e veduták szerzője-szereplője nem a szemlélődő, sétáló, hanem a „magányos, a tömegeből kiváló megfigyelő. További sajátja e levelekbeli vedutáknak a színtelenség, a monotonia, amit a költő kifizia: Lóci jelenlétével magyaráz, akiről az apának gondoskodnia kell, s akinek végül is meg kell mutatnia az általa már korábban látott színterek nevezetességeit. Van azonban e „szürke”, színtelen veduták között két művészi alkotásnak tekinthető levél. Korzáti Erzsébetnek íródott mindkettő, Abbáziában kelt az első, a raguzai nyaralás fináléját jelentő korcsulai kirándulás napjaiban a másik. Szerkezetiségük, festői effektusaik, költői ihletettséjük, a fények játékának megjelenítése Szabó Lőrinc legjobb vedutái közé emeli őket. Példaként előbb az első textusát idézzük: „De hadd beszéljek [...] a tengerről: úgyszólván csak azt látom az erkély kerekében; jobbra és balra és előre. Az egész Quarnero sötétkék, körül a hegyek és szigetek világoskékben ködlenek, fölöttük még világosabb, majdnem fehér az ég. A víz folyton borzong, összevissza reszket, s ez a reszketés a nap felé olyan, mint egy földre költözött csillagos ég. Fehér vitorlák, zúgó motorcsónakok. Balra, Fiume felé, egy nagy csatahajó pihen a vízen, vendégségben van itt. Egész messze egy fekete gőzös füstölög [...]. Csak annyit látni belőle, mint hogyha egy rövid kis vízszintes fekete vonal közepébe ferdén hátra dőlve beállítasz egy még kisebb vonalat, így ni: _____. Az ott a látóhatár, a hajó füstje hosszan elnyúlik. Jó volna ellátogatni veled ezekre a szigetekre [...], amelyek itt terpeszkednek, mint kék hegyek, a kék tengerben.” Čurković-Major Franciska könnyed eleganciával megírt veduta-elemzését alább idézzük. A feleséghez írott levél kontextusába helyezve a költő életének intim, művészetének rejtettebb szférájába lesz olvasói kalauz. A recenzens az olvasmányélmény mellett természetesen irodalomtudományunk szempontjából is fontos textusként idézi az alábbi szövegrészt: „Ezt a lenyűgöző képet, amelybe még rajzos elemet is illeszt, az impresszionizmus iskolapéldájának mondhatnánk. A leírást a kék szín árnyalatai uralják, a megjelenítés módja hasonló a festőéhez. Még a tenger borzongása is az impresszionista festő ábrázolásmódját idézi fel bennünk. Különösen kifejezésre jut ez a víz mozgásának ábrázolásakor, amikor a hullámok reszketéséről beszélve mintha a festő ecsetvonásait láttatná az elbeszélő. A tengervíz remegése, a gőzös megjelenése, a terjengő füst mozgalmassá teszi a képet, magának a füstnek az említése által jelen van az olfaktív érzékelés, és a képet akusztikai elem is

gazdagítja: a motorcsónakok zúgása. A kék tengerben terpeszkedő kék hegyek egyrészt a horizont felé szélesítik a képet, másrészt terpeszkedésükkel az előbbi dinamikus részlet után ismét nyugalmat árasztanak, a kék szó ismétlésével pedig a levél írója a tenger domináns nyugtató szerepét hangsúlyozza. Feleségének írt levelében is leírja a helyet, ahonnan a látványt élvezzi: „a nagy nyitott erkélyen írok most is, ahonnan – a IV. emeletről – óriás félkörben az egész Quarnerót állandóan láthatom. A kilátásnak, ha mint most ülök, 1/20 része villatető és zöld fa, a többi 19/20 rész ragyogó kék ég és tenger és nap.”

Az élénk táruló elbűvölő látvány ebben az irodalmi vedutában is panoráma, a tengert ugyanarról a helyről látjuk, mint az előzőben. A kép nagy részét most is a tenger és az égbolt kéksége tölti ki, de a fák zöldje és a tetők piros színe – még ha a piros színt nem is mondja ki a költő – élénkké és vidámmá teszi a képet. A fő különbség azonban éppen a címzettekhez való személyes viszony különbözősége. A kedvesnek küldött impresszionista-vágyódó leírás az elképzelt szerelmi együttlétben oldódik fel, a feleség egy hangsúlyosan tárgyilagos, az új tárgyiasságot megelőlegező leírást olvashatott.”

Az idézettekén túl a veduta egy további formai jegyének megjelenéséről szól az elemzés, amelynek értelmében a Korzáti Erzsébetnek íródott levél ún. *ablak vedutának* minősül.

Idézendő második példánk a raguzai nyaralás fináléjának tekinthető, a korcsulai kirándulás napjaiban íródott levél, az újabb veduta, amely szintén Korzáti Erzsébethez íródott, s „műfaji” nívója a filmszerű látvány. A kikötőből a városba megy, a városka keskeny utcáit látatja, aztán kívülről, vélhetően az Óváros falai előtt elterülő parkból (ez a veduta definíciója szerint a kultivált, mesterséges természet egy részlete) szemléli a mozaikszerű képként ható várost: „Délután néztem a kikötő hajókat, a szűk, csupakó utcákat, ezt a régi-régi, várfalas, őrtornyos, parányi várost, idegennek éreztem magam a pálmák és fügefák alatt... Pedig milyen szép ez a kis Korčula esti megvilágításban. A parton lakom, előttünk keresztben a kikötőpart, jobbra-balra hegyek s egy parti félsziget nyúlványa öleli az éjszakai tengert, a hold már megtelt, az ég csillagos, a szél elállt, a nappali piszok és szegénység nem látszik, csak a fény a nagy fehér köveken, a terméskőházakon, a városfalakon, s a pálmák árnyéka [...], olyan az egész, mint egy tündéri fénykép vagy mozi. Igazán olyan, még az is igazi benne, hogy csak nézem, s kívül vagyok rajta, végleg kívül.” A szöveget újra és újra olvasva egy modern, az avantgárd irányzatait elegyítő festmény képzeletét körvonalazódik előttünk, máskor egy film rapszodikus kockái, hol egyik, hol másik városrészre irányuló kamera képei.

Čurković-Major Franciska a prózai veduták sorát elemezve nem feledkezik meg a versbeliekről sem, noha a kelet-adriai utazások „verseiben elenyésző a vedutaszerű képek mennyisége”. Ha van tájélményt érintő veduta egy-egy költeményben – miként prózai vedutáiban is –, elenyésző az adriai városok építészeti csodáinak megfestése. Vérteli példaként a *Dalmácia* című költemény alábbi strófáját idézi: „Rab és Budva között // ringatott a dalmát nyár.

Szigetek // keltek, süllyedtek, pálmás part felett // mord szirt, bástyák, fallikus agavék // tündököltek, barbár kampanilék, // kincses Trogir, s Raguzai tornyai, // ezeréves dómkapuk szörnyei." Vannak persze versek, amelyekben felismerheti az olvasó a kelet-adriai tájakat, „ám csak ritkán találunk bennük építészeti elemeket, amelyekben a horvát tenger mellék építményeinek körvonalaira ismerhetnénk". A költőt az építészeti csodák helyett „a tenger kékségének árnyalatai, hullámozása”, „a narancsos ág”, „a raguzai leánderrel bódító illata” bűvölik el...

Van e tanulmánykötetben két, eszmeiség tekintetében bizonyára ma még sokak ellenérzését kiváltó, sőt polémiára is serkentő dolgozat. Vitéz Somogyváry Gyula első világháborús témájú trilógiája második kötetének: a *Ne sárgulj fűzfa* című, Karlovacon (Károlyvárosban) játszódó regényének horvát aspektusú interpretációja az egyik, Károlyi Mihályné, Andrássy Katinka emlékiratnak dalmáciai vonatkozású részleteiről ad képet a másik. Somogyváry a Horthy-korszak ünnepeit költője, regény- és drámaírója, kultúrpolitikus, Károlyiné a hazaáruló, a Monarchia összeomlása után Magyarországot a proletárdiktatúra kezére játszó, kriptokommunista arisztokrata: Károlyi Mihály hitvese és politikustársa.

Somogyváry trilógiája (*Virágzik a mandula, Ne sárgulj fűzfa, És Mihály harcolt*) a két világháború között bestseller, az első világháborút végigharcolt, hadifogságot, járványokat túlélt férfiak és rokonságuk háborús „bibliája”. Olvasták az úri középosztály intellektueljei éppúgy, mint az iparos családok szerény hajlékainak lakói, de a nádfedeles, vert falú falusi házak öregedő, Galícia vagy a Doberdó poklát megjárt parasztjai is – nem kevesen. Elemista voltam, amikor apám nekem is kezembe adta. Ő négyéves galíciai harctéri élményeit, háromszoros hadifogsága és sebesülései emlékeit elevenítette fel a trilógiát olvasva, s a falu, a szomszédság hasonló korú férfitagjaival rendre véleményt is cseréltek az olvasottakról. Néhai osztályfőnökömnek (ő is végigküzdötte a Nagy Háborút) jó véleménye volt a Somogyváry jelenségről, ám azt is tudta: nem Remarque és Barbusse formátumú szerzőről van szó.

Tanulmánykötetünk szerzője sajátos szempontból: a korabeli horvát-magyar viszony problémái felől szemléli a regényt. Dolgozata kötetbe iktatását a mű tárgyán és műfaján túl, az *utazás* benne megjelenő motívumának sajátos „variánsa” is indokolja. Azaz annak egy sajátos, nem mindennapi formája: a katonai szolgálat, kiváltképp háború idején. A tanulmány szerzője tudja: „a hadjáratok az utazások legkedvezőtlenebb formái voltak, általában rengeteg szenvedést okoztak, esetenként mégis hozzájárultak az illető ország és lakosainak megismeréséhez. Az ilyen ismeretségek következményeként mégis barátságok, esetleg szerelmek is születhetnek.” Nos, Somogyváry Gyula „1939-ben megjelent önéletrajzi jellegű regényében is hasonló módon fonódnak egybe a háborús események a politikával és a szerelemmel”.

A *Ne sárgulj fűzfa* – miként a trilógia egésze is – háborús regény, ám nemcsak a háborús megpróbáltatások, szenvedések, tragédiák krónikája, a háborús,

a frontbeli lét „gyakran derűs élményei: a férfiaság, bátorság és bajtársiasság nagy élménye is” motiválja. A keleti frontról előbb Károlyvárosba, majd onnan az olasz frontra vezényelt regényhős és alakulata nemcsak a frontélmények, a hátország tragédiájának (a Monarchia felbomlása, a Történelmi Magyarország szétrablása) sejthető érzetével is küzdve, de a katona kötelességérzetével és tudatával megy az olasz harctérre. Találó és helytálló a tanulmány szerzőjének értékítélete: „Amikor a regény végén az est homályában a vonat eltűnik Somogyváry hősével, az tisztában van azzal, hogy vége a közös államnak [azaz a nyolcszáz éves horvát-magyar államközösségnek], hogy a háború elveszett, mégis elmegy az olasz frontra otthagya menyasszonyát a darabokra hulló régi világban. Együtt érez a háború áldozataival, bizonyos módon önmagát és szerelmét is áldozatnak tartja, ennek ellenére aláveti magát a katona fegyelemnek, feláldozva nemcsak szerelmét, hanem ha kell, az életét is. Ezzel, közvetve bár, ellenzi a háborút, de belenyugszik sorsába...”

A regény cselekményének színtere a horvátországi Karlovac (Károlyváros). Ide vezénylik a főhős (a szerző) alakulatát, a 29. honvéd gyalogezredet, amelyben a 3. zászlóalj segédtisztjeként szolgál. Az önéletrajzi fogantatású mű Karlovárosnak a magyar irodalomban egyedülálló leírását kínálja, s ez nemcsak a városképre vonatkozik, a város korabeli közéleti személyiségeire, a horvát lakosságra is. Ćurković-Major Franciska elsősorban a regénynek erre a szegmensére összpontosít. A kép, amit az olvasó a városról, illetve lakóiról kap, a népismeret és nemzetkarakterológia szempontjából is becses színfolt. A tanulmány állítása, mely szerint „Károlyváros, mint regényhelyszín, Somogyváry művében jelenik meg először a magyar irodalomban”, nemigen cáfolható. A városrészek, épületek stb. ábrázolását elemezve a tanulmány szerzője itt is vedutaként értelmezi a városkép részleteit, aminek első beszédes példája a „főtér” leírásának elemzése: „Ezt a főteret hatalmas, sárga, kincstári épületek szegték két oldalról, a kadétiskola, a katonai szertár, helyőrségi kórház és a kilencvenhatos közös gyalogezred laktanyája. A túlsó oldalon, a Samostanska-ulica és a tér szögében: a ferencesek komor zárdája a hozzáépült nemes vonalú templommal. Ugyanezen az oldalon még egy nagy épület terpedt. Annak a földszintjén volt az állomásparancsnokság. A tér északi szélén, szemben a laktanyával pedig a városháza. Ez újabban épült, nagyvárosias, kicsit hengegő épület volt. Ezt az egész belvárost, ötszög alakban vette körül a régi vársánc, amelynek széles, mély árkában frissen zöldellő veteményes kertcskék virultak, külső peremén pedig öreg platán- és gesztenyefasorok között futott körbe a hangulatos sétaút.” A városkép további színeit a további épületek adják: a tisztek szálláshelye: a Hotel Central földszintjén a kávéházzal, vele szemben a városi zeneközpont, a Korana folyócska partján a tisztai étkezdé, a „mosolygó ligetben” volt a „Drugović-féle fürdőszálló”, a szomszédjában pedig a városi fürdő és gőzfürdő szolgálta a lakosságot (és a katonatisztek) kényelmét. A város tiszta horvát karakterét az utcanevek is reprezentálják – az utcák neveit adó valamennyi személy a horvát kultúra, irodalom, történelem nagyságának számít. A főtér

természetesen Jellasics bán nevét viseli. A további utcanévadó személyek pedig: Stjepan Radić a királyi Jugoszláviában majd mártírhálált szenvedő paraszt párti vezér, Haulik zágrábi püspök, Rakovac, Zrínyi Péter és Juraj Drašković. A közös, magyar-horvát állam jellemző objektuma a vasútállomás, amelyről a „magyarországi vasútállomások jellegzetes kellékei, az állomás tornácán függő virágkosarak... sem maradhatnak el.” (Karel Čapek írta egyszer: a Monarchia vasútállomásai mind egy terv alapján készültek: okkersárgára festett falak, zöld ablakkeret, fából készült, zöld színű spaletták, virágokkal teli kis kosarak a peronon Prágától Brassóig.)

Károlyváros horvát lakói nem túlságosan rokonszenveznek a bevonuló magyar katonákkal, sőt jobbra ellenségnek tekintik őket. Viselkedésük tartózkodó, passzív, viszonyulásuk máskor kifejezetten gyűlöletet tükröz: „a társország népe, a horvát, ökölbe szorítja a kezét, ha magyar szót hall”. Somogyváry vélelme nem írói túlzás. A kor legjelesebb horvát költője: A. G. Matoš publicisztikai írásai, vedutái egész sorában dühöng a vasúton, a postán, egyes közös állambeli hivatalokban a kötelező magyar nyelvhasználat miatt. Az egyetemi hallgatóság nem egyszer bojkottálja a magyar tanszék professzorának előadásait! A regény világán belüli kedélyeket tovább borzolja, hogy a zágrábi hadosztály parancsnokság a karlovaci zászlóalj vezetését figyelmezteti számos, a lakosság részéről megnyilvánuló, a zászlóaljat irritálni kívánó, várható jelenségekre. Čurković-Major Franciska a parancs nyomán várható incidenseket eképp summázza: „a zágrábi hadosztály parancsnokság bizalmas jelzésű levélben felhívja a zászlóalj figyelmét a lakosság ellenséges hangulatára, aminek az elhúzódó háború az oka. Továbbá arra is, hogy Horvátországban és a boszniai szerbek között illegális szervezkedés folyik, amelynek célja, hogy a délszlávok más államszerkezetben keressék boldogulásukat, nem pedig a Monarchiában. A parancsnokság bizalmas levele figyelmeztet a mind nagyobb számú katonaszökevényre, továbbá kilátásba helyezi az elkövetkező rekvirálásokat is. Ezen jelenségek szankcionálásában a magyar zászlóaljnak jelentős szerepet kell játszania. A magyar katonák ilyen jellegű feladatainak felsorolása az elbeszélő elégedetlenségét váltja ki, mert azok egyértelműen utalnak a mögöttük rejlő politikai okokra, ahogyan az a főszereplő észrevételéből ki is derül: »Csak azt nem értem, miért kell ezt velünk elvégeztetnie a kormánynak? Hiszen ha amúgy sem szeretnek bennünket, magyarokat a horvátok, akkor ezek a dolgok meg éppen gyűlöletté hevítik ezt az ellenszenvet.«”

A horvát-magyar „nemzetiségi” viszályhoz, amelyre a regényben többszörszörösen történik utalás, Somogyváry, regényíróként, megengedően viszonyul – egyebek között a horvátok elszakadási törekvéseihez is. Töprengései konklúziójaképpen arra a meggyőződésre jut: a horvát-magyar nemzetiségi viszály nem is a „nemzeti ébredés” néven számon tartott mozgalom törekvéseiben gyökereszik, sokkal inkább Bécs rovására írandó. Szerbek és horvátok ellentétét pedig nem tudja értelmezni: ha rosszul érzik magukat a Monarchiában, akkor miért kíváncsoznak annyira egy másik államközösségbe? Mindezt az Osztrák-Magyar

Monarchia belpolitikai viszonyainak jellemzőjeként ábrázolja a regény, miként például a két további epizódot is, amelyek egyfelől rontják, másfelől javítják a városban állomásozó magyar katonaság és a város lakossága közötti viszonyt. Az egyik viszályt provokáló eset nyomán (egy illegálisan magyar katonaruhába öltözött horvát fiatalembert üldözés közben lőnek agyon) a lakosság és katonaság között támadt feszültség már-már összeütközéssé fajul. Ennek ellenpéldájaként a kölcsönös szimpátia kiváltója lesz, amikor magyar katonák hátrítják el az egyik város elleni olasz légitámadást.

A Nagy Háború évtizedének végére teljesen megromlott horvát-magyar viszony ellenére végül a regényíró Somogyváry személyében egy croatofil katonatisztet ismerünk meg: „A regény főhőse általánosságban beszél a horvátokról, [...] hisz a város lakói közül csak néhány emberrel került közvetlen kapcsolatba. Ezeket békeszeretőknek, kissé naivaknak, de becsületeseknek tartja, akiket megtévesztett a délszláv agitáló politika. Ők – bár nem szeretik a magyarokat, hűek akarnak maradni az uralkodóhoz, még csak nem is gondolnak arra, hogy elszakadjanak a Monarchiától. Amikor a főhős felfedi előttük a mozgalom igazi célját, nagyon meglepődnek, és szánják-bánják, hogy vakon hittek a mozgalom terjesztőinek. Az elbeszélő horvátok iránti jóindulata kétségkívül, a róluk alkotott képhez a fent említetteken kívül – mint maga is állítja – hozzájárultak gyermekkorának benyomásai is. A horvátok ezek szerint is: »hűségesek és becsületesek. Horvát asszony volt hát a dajkám, első éveimben. Az ő szívében látam meg a fajtájukat. Jó nép ez, kapitány uram. Akiket szeret, azokhoz holtáig hű.«”

A regény egyik további cselekményszála: a főhős és a karlovaci zeneiskola igazgatója lányának, Jelen Borislavának a szerelmi története is a horvát-magyar viszonyról szól. A főhős beleszeret a helyi zeneiskola igazgatójának leányába, amit természetesen eljegyzés is követ, ez viszont felfokozza a helyi horvát lakosság magyarokkal szembeni ellenszenvet, sőt – emlékeztet a tanulmány szerzője – viszályt támaszt a köztisztületben álló Jelen család és a város lakossága között. Čurković-Major Franciska jól választott idézettel szemlélteti a viszony megváltozását: „másnap alkonyatkor, amikor először mentünk végig karonfogva a Setalistén, a bámuló, majd komorrá váló emberek elfelejtettek köszönni [...] Csak azt éreztem, hogy valami hideg levegő áramlik felénk a drávántúli kánikula kellős közepén. [...] Ma is bámulok azon a csodálatos faji ösztönösségen, amellyel Karlovac népe napok alatt megteremtette ezt a jeges bojkottot, fojtogató tengeri zárlatot a tegnap még oly kedves és becsült Jelenékel szemben. Mennyire szeretheti ez a nép fajtáját és földjét, ha így védelmezte a maga véréből való leányt az idegen legénytől! Milyen konok és kegyetlen büntetést szabott ki a szerelmes szívnek azért, mert magyar szív felé hajlott. Az a nép, amely pusztá fajszeretetből így tud gyűlölni, az rajongva szeretheti a maga nemzetét.”

A Jelen család közösségi helyzetének e friggely kapcsolatos megváltozása a horvát-magyar viszony valóságban is elképzelhető variánsa. Jelen Ivan a helyi

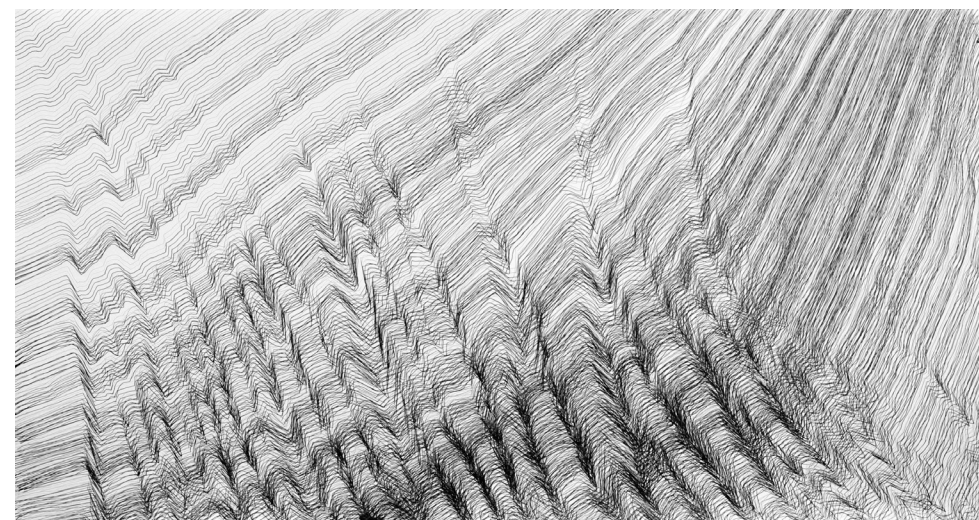
zeneiskola igazgatója, horvát identitású és érzelmű férfi, a horvát népdalok gyűjtője, a Monarchia lojális polgára, de „tagja annak az illegális szervezetnek is, amely a horvátokat egy jövőző délszláv államban szeretné látni. „A magyarokat nem szereti, az a véleménye róluk, hogy »egyenként és személy szerint veszedelmesen rokonszenvesek, de együtt és a politikájukban zsarnokok.«” Amikor megtudja, hogy lánya egy magyar katonatiszt imádója lett, apaként, nem kíván lánya boldogságának gáncsolója lenni, az eljegyzésbe is szinte ellenállás nélkül beleegyezik. Vagyis: a magyarságról alkotott képe visszajára fordul. Persze *magyarón* (*mađaron*), magyarbarát, magyarpárti sem lesz.

Lánya, Borislava más típus. Küllemét tekintve a fiatal, tizenhét esztendő lány minden természetes szépségével megáldott teremtés: „rugalmas, szép termete, telt, kerek mellecskéi, finom arca, nedvesfenyű, piros szája: felnőtt dámát, tizennyolc-húszéves kisasszonyt mutatnak. Tarkóig vágott, tömör barna haja, széphajlású, csupasz, fehér nyaka s a kedves szava pedig tizennégy esztendőt sejtetnek. Akárhogy is van: bolondítóan szép, nyugtalanítóan különös gyerek!” Mentalitása a korabeli fiatalok ideáltípusáé, amit a tanulmány szerzője csokorba is szedett: e szerint Borislava egy vidám, játékos kedvű, jószívű lány, viselkedése olykor szabados, a társasági konvenciókat nem sokra tartja. A városiak rosszállásával mit sem törődve hivalkodóan jelenik meg az utcán magyar katonatiszt vőlegényével, ellenérzésükkel nyíltan dacol. És: apjával ellentétben szereti a magyarokat, „mert nagyanyja szabadkai magyar, a nagyapja viszont „katolikus szerb”. S arról se feledkezzünk meg: a regényhős magyar főhadnagy „szíve választottját [...] rövidre vágott haja, barna szeme és [sokak által szabadosnak tartott] viselkedése miatt hasonlítja Szendrey Júliához, aki, ha másképpen is, de szeretett a figyelem központjában állni...”

Summázatképpen megállapíthatjuk: Čurković-Major Franciska Somogyváry-tanulmánya a magyar író háborús trilógiája második, horvátországi tárgyú kötetének (*Ne sárgulj, fűzfű*) interpretálásával valójában egy horvát kisváros (Karlovac), azaz a hátszág háborús hétköznapjainak tükrében a korabeli magyar-horvát viszonyt kívánja bemutatni. A regény cselekményének nyomvonalát követve egy konvencionális szerelmi történet keretében állítja reflektorfénybe a horvátok magyarságképét és a nyolc évszázados horvát-magyar államközösségbeli horvát-magyar viszonyt. A tanulmány fejtegetéseiben tallózva megállapíthatjuk: a történetírás rajzolta horvát magyarságkép és a magyarok horvát imázsa egy kisebb közösség tükrében árnyaltabbnak tűnik a historiográfia általánosító nemzetképénél. Egyetérthetünk a szerző véleményével: „Érdekes kérdés, milyennek látják a horvátok a magyarokat? A regény elbeszélője több ízben is beszél arról, hogy a horvátok nem szeretik a magyarokat, de ezt az állítást nem igyekeznek bizonyítani. Erre még Jelen Ivan kijelentését sem használja fel, miszerint a magyarokat egyes személyként nagyon is rokonszenvesnek tartja, de a politikájukat zsarnokinak. Ebből kiviláglik, hogy a viszonyok a két nemzet között az emberi kapcsolatok szintjén jók, és teljes egészében ellentmondanak a magyarokról vallott általános véleménynek.”

A kötet utolsó tanulmányának közlését elhibázott döntésnek tekintjük. Andrássy Katinka emlékiratainak néhány horvátországi emlékeket felidéző passzusai korántsem magasodnak a kötetben bemutatott útirajzok, naplók, irodalmi alkotások műfaji-művészi szintjéig. A Károlyi-Andrássy házaspár baloldali, a kommunista ideológiával terhes politikai pályája, emigrációja során is, olyan pályát futott be, amely korántsem harmonizál pl. Kossuth és más, 19. századi Adria-utazóink gazdasági prosperálásunkat serkenteni kívánó elképzeléseivel, nemzetfelfogásával. A Történelmi Magyarország romba döntésében hatékonyan részes, az országot a proletárdiktatúrába navigáló Károlyi Masaryk és Beneš, Linder Béla és a pécsi szerb köztársaság belgrádi emigránsai, majd a második világháború idején Tito támogatását élvezve korántsem a diktatúráktól mentes polgári demokrácia érdekében utaztak és politizáltak. A Károlyi-brigád ideája szertefoszlásának az utókor csak örülhet. A Bácska, a Bánát, a Szerémség és a Baranyai Háromszög magyarsága így is eleget szenvedett a jugoszláv partizánbrigádok „aktivitásától”.

A fenti „szépséghibát” feledve, csak dicsérni tudjuk Zágráb Város Magyar Kisebbségi Tanácsának gesztusát, hogy Čurković-Major Franciska, a Zágrábi Hungarológiai Tanszék nyugalmazott docensének kötetét – a horvát kiadást követően – magyar nyelven is elérhetővé tette. A recenzens, egykori zágrábi kollégaként is, tisztelettel adózik a kötet szerzőjének.

Sági Gyula: Op. 271223, 2023 (80x140 cm, akril papíron)